e-makâlât

Mezhep Araştırmaları Dergisi

Journal of Research of İslamic Sects

e-ISSN: 1309-5803
Cilt | Volume: 19 • **Sayı | Number:** 1
Haziran | June 2026

İbâdîler Arasında Dört Ay: Cezayir İbâdîleri Hakkında Gözlemler ve Notlar

Four Months Among the Ibadis: Observations and Notes on the Algerian Ibadis

Ahmet Faruk GÖKSÜN
Arş. Gör. | Res Asst.
Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku
Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Islamic Jurisprudence
Kocaeli, Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-0107-0492
ahmetfarukgoksun@gmail.com

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Gözlem | Observation
Başvuru | Submission: 05.06.2026
Kabul | Accept: 27.06.2026
Yayın | Publish: 30.06.2026
DOI: https://doi.org/10.18403/emakalat.1964871

Atıf | Cite As

Göksün, Ahmet Faruk. "İbâdîler Arasında Dört Ay: Cezayir İbâdîleri Hakkında Gözlemler ve Notlar". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 19/1 (Haziran 2026), 445-460. https://doi.org/10.18403/emakalat.1964871

Not | Note

Bu araştırma gezisinin bir haftasında bana eşlik eden Dr. Ahmet İğdi, bir ayında eşlik eden Dr. Coşkun Borsbuğa, konaklama konusunda yardımcı olan Dr. İbrahim Temtilt, gelişimi koordine eden Dr. Câbir Bû-Haccâm, Gardâya'da bana sıkça yardımcı olan Yûsuf Tecrûna ve bana bu gezide maddi desteklerde bulunan İlim Yayma Vakfı'na teşekkürü bir borç bilirim.

Değerlendirme: Bu makale bir hakem tarafından incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.
Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim: https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by a reviewer. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).
Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.
Complaints: https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy
Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu çalışma, Kuzey Afrika İbâdîliği üzerine yürüttüğüm doktora tezi kapsamında, Cezayir İbâdîlerinin kadim yurdu Mizab Vadisi'ne gerçekleştirdiğim dört aylık saha araştırmasının gözlem ve notlarına dayanmaktadır. Süreç boyunca bölgedeki başlıca İbâdî merkezleri yerinde incelenmiş, önde gelen şahsiyetlerle mülakatlar gerçekleştirilmiş ve kapsamlı bir kaynak taraması yürütülmüştür. Sadece teorik verilerle sınırlı kalınmayarak İbâdî toplumunun sosyal etkinliklerine bizzat iştirak edilmiş; halkın günlük ve dinî yaşantısı yakından gözlemlenmiştir. Sahada elde edilen tüm bu birikim ve notlar, zengin bir görsel arşivle desteklenerek bu çalışmada okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbâdî Mezhebi, İbâdîlik, Kuzey Afrika, Mizab, Gardâya.

Abstract

This study is based on the observations and notes derived from four months of field research in the M'zab Valley—the ancient homeland of Algerian Ibadis—conducted as part of my doctoral dissertation on North African Ibadism. During this period, the principal Ibadi centers in the region were examined on-site, interviews were conducted with prominent figures, and a comprehensive literature review was carried out. Rather than relying exclusively on theoretical data, active participation in the social activities of the Ibadi community was undertaken, allowing for close observation of the people's daily and religious lives. All the insights and notes gathered in the field are presented to the reader in this study, supported by a rich visual archive.

Keywords: Ibadi Sect, Ibadism, North Africa, M'zab, Ghardaïa

Giriş

Bir topluluğu tanımanın en iyi yolu onların arasında yaşamak ve onlarla vakit geçirmektir. Bu topluluk Cezayir İbâdîleri gibi içe kapanık bir toplum olduğunda ve haklarında fazla bilgiye ulaşmak mümkün olmadığında bu durum belki de tek seçenek olarak önümüze çıkmaktadır. Nitekim Cezayir İbâdîleri geçirdikleri tarihi süreç ve bulundukları konum gereği asırlardır içine kapanık bir yapıda yaşamaktadır. Bunun sebebi ise azınlık olarak yaşadıkları bu coğrafyada mezhebî kimliklerini kaybetmeden ve çoğunluk durumunda olan Mâlikîler arasında asimile olmadan kalmaya çalışmalarıdır. Görünüşe göre bu noktada başarılı olmuşlardır. Nitekim tarihte Kuzey Afrika İbâdîliğinin üç ana merkezinden ikisi olan Libya'daki Cebel-i Nefûsa bölgesi ve Tunus Cerbe adasında İbâdîlik büyük oranda erimiş durumdadır. Cezayir İbâdîleri ise bunların aksine daha organize bir yapıda, mezhebî kimliklerini korumuş ve sayıca onlardan çok bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

İşte bu yazıda Cezayir İbâdîleri arasında yaşanılan dört aylık sürece dair notlar ve gözlemler resimlerle desteklenerek aktarılmaya çalışılacaktır. Tabi ki bu yazı klasik bir gezi yazısı formatında gün gün olayların aktarıldığı şekilde olmayacaktır. Nitekim dört aylık bir süreci bu şekilde günlük formatında aktarmak bu yazının hacmini ve amacını fazlasıyla aşacaktır. Bu sebeple sürece ait not ve gözlemler ilgili başlıklar altında toplanarak aktarılmaya çalışılacaktır.

Bu yazıda aktarılan gözlem ve notlar 25 Kasım 2024-25 Mart 2025 arasında dört aylık Cezayir ziyaretinden elde edilmiştir. Bu dört aylık sürecin bir kısmı başkent Cezayir'de İbâdî kurum ve kişilerin ziyareti ile geçirilmiş, asıl uzun süre ise Cezayir İbâdîlerinin yaşadığı Mizab vadisinde çalışma ve görüşmeler yapılarak geçirilmiştir. -Bu dört aylık sürecin on günü Tunus İbâdîlerini ziyaret için ayrılmış ve bu ziyarete dair not ve gözlemler müstakil bir çalışma olarak yayınlanmıştır.[1]- Mizab vadisinde kalınan süre içerisinde İbâdî yerleşim yerleri olan ve kasr olarak isimlendirilen Atf, Gardâya, Bünûra, Benî Yezgan, Melîke, Berriyân ve Karâra isimli yedi bölgenin her biri ayrıca ziyaret edilmiştir. Asıl araştırma ve görüşmeler aynı zamanda konakladığım bölge olan ve içinde bulundukları vilayete isim veren Gardâya kasrında gerçekleştirilmiştir.

Bu süreç içerisinde başta Azzâbe heyetinin başkanı Prof. Dr. Mustafa Bâcû olmak üzere Prof. Dr. İbrahim Behhâz, Dr. İbrahim Temtilt, Dr. Yahya b. Buhûn ve diğer bazı üniversite hocaları ve Azzâbe üyeleri ile görüşmeler yapılmıştır. Yazıda hakkında detay verilecek üç ekolün her birinin temsilcileri ile görüşmeler yapılmış, bu ekollere ait eğitim kurumları ziyaret edilmiştir. Mizab'da yer alan üç büyük araştırma merkezi/kütüphane ziyaret edilmiş, görüşmeler ve kaynak taraması yapılmıştır. Bu görüşmelerin konuları muhatabına göre değişmiş olmakla birlikte genel hatlarıyla İbâdî fıkhı, İbâdîlerin Mizab'daki tarihi, İbâdîlerin ekolleşmesi, günlük dinî hayat ve eğitim sistemleri üzerine olmuştur. Mescidler başta olmak üzere ziyaret edilen kurumlarda ve insanlar arasında İbâdîlerin günlük ve dinî yaşamları üzerine gözlemler yapılmış, yeri geldiğinde ahali ile bu konuda kısa görüşmeler yapılmıştır. Yazı esnasında

[1] Bk. Ahmet Faruk Göksün, "Tunus ve Tunus İbâdîleri Üzerine Gezi Notları", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/2 (01 Aralık 2025): 697-716.

kullanılan fotoğraflar tarafımızca çekilmiştir.

1. Cezayir'e Gidiş Süreci

Cezayir'e gidiş amacım Kuzey Afrika İbâdî fıkıh tarihi hakkında olan doktora tezim hakkında araştırmalar yapmak ve veri toplamaktı. Yüksek lisansta Umman'a giderek oradaki İbâdî fıkıh tarihini çalıştığım için konuya aşina sayılırdım. Doktora aşamasında da gerek Türkiye'de ulaşamadığım kaynaklara ulaşmak gerek çalışacağım alanı yerinde görmek gerekse de oradaki isimlerle direkt irtibat kurarak onlarla görüşmek üzere Kuzey Afrika'ya gitmeye karar verdim. Libya ve Tunus İbâdîlerinin aksine Cezayir'dekiler mezhebî yapılarını daha iyi korudukları için tercihim oradan yana oldu. Dört ay süren bu yolculuğumda bir müddet otelde kendi başıma, bir müddet İbâdî öğrencilerle aynı evde, bir müddet ise bir İbâdî misafirhanesinde kaldım. Bu süreçte günlerimin çoğunu kütüphanelerde kaynak taraması yaparak geçirdim. Özellikle namazları camilerde kılarak İbâdîlerin dinî hayatlarına yönelik gözlem yapmaya çalıştım. Evlerine misafir olup sofralarına oturdum, düğünlerine katıldım, aynı safta namaz kıldım, beraber yolculuk yaptım, gezilere çıktım, ders halkalarına dahil oldum, etkinliklerine katıldım, aynı ortamda çalıştım, ramazan ayını orada geçirerek adetlerini gözledim, beraber iftar ettim, teravih kıldım, mübarek gecelerdeki tutumlarına şahit oldum, ileri gelenleriyle görüşmeler yaptım, resmî eğitim kurumlarını ziyaret ettim. Kısacası bir toplumu tanımak için ne yapılması gerekiyorsa onları yapmaya çalıştım. İşte bu yazıda yaptıklarımı ve gördüklerimi size aktarmaya çalışacağım.

2. Cezayir İbâdîlerinin Tarihi Süreci

Günümüzde ana mevcudiyet yeri Umman olan bir mezhebin tabilerinin Umman'dan binlerce kilometre uzaklıkta olan bir bölgede bulunmaları garip karşılanabilir. Ancak İbâdîliğin buraya gelişi Umman'dan olmamıştır. İbâdîliğin kuruluşu ve Hâricîlikten ayrışarak ılımlı bir fırka olarak yoluna devam edişi Basra'dan gerçekleşmiştir. Mezhebin ikinci imamı Ebû Ubeyde hameletü'l-ilim isimli meclisleri vasıtasıyla farklı yerlerden gelen öğrencilerini yetiştirerek geldikleri yere göndermiş ve böylece mezhebin yayılmasını sağlamıştır. Kuzey Afrika'ya gönderdiği beş kişilik öğrenci grubu ise burada Rüstemîler (777-909) isimli devletlerini kurmuşlardır.[2] Günümüzde Kuzey Afrika'da bulunan İbâdîler bu devletin bakiyeleridir.

2.1. İbâdîlerin Günümüze Ulaşmalarındaki Sır: Azzâbe Teşkilatı

Kuzey Afrika'da yaşayan İbâdîler tarihi süreçte Rüstemîler yıkıldıktan sonra yeni bir devlet kuramamışlar, azınlık olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Tarih boyunca birçok azınlık grup çoğunluğun içinde asimile olmuş, günümüze ulaşamamıştır. Ancak Cezayir İbâdîleri bu durumun önemli istisnalarındandır. Bunun arkasında yatan en önemli unsur ise Azzâbe teşkilatıdır. İbâdîler hicrî beşinci yüz yılın başlarında artık bir devlet/imamet kurma imkanını kalmadığını fark ederek yeni bir arayışa yönelmişlerdir. Bu arayışların sonucunda imamete alternatif olarak küçük imamet olarak isimlendirilen Azzâbe teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Nitekim İbâdîlerde şartların açıktan imamet kurmaya elvermemesi halinde kitmân/gizlilik imametine geçilmektedir. Bu tür imamete aynı zamanda küçük imamet denilmektedir. Azzabe teşkilatı ise bu gizlilik döneminde İbâdîlerin dinî işlerinin aksamamasını sağlamakta, bir nevi yüksek şer'î heyet vazifesi görmektedir. İbâdîlerin sosyal yaşamını etkileyen konular da bu teşkilatın görev sahasına girmektedir. Azzâbe teşkilatı bölgedeki İbâdîlerin dinî meselelerdeki karar mercii ve en yüksek otoritesi haline gelmiştir. Siyasi meselelerde devletle karşı karşıya gelmekten çekinen İbâdîler bu sayede kendilerini çatışmalardan uzak tutmuşlardır. Bu teşkilatın etkinliği zamanla azalsa da günümüze kadar devam etmiştir.[3]

---

[2] Ebû Ubeyde'nin hameletü'l-ilim isimli halkası ve bu halkada yetişenlerin Kuzey Afrika'da İbâdîliğin yayılmasındaki rolleri hakkında bk. Yahya Ertürk, *Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Kuzey Afrika ibâzîliğinde Hameletü'l-İlm'in Etkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014), 63-97.

[3] Azzâbe'nin kuruluşu, işleyişi ve etkinliği hakkında bilgi için bk. Mahmoud Benras, "İbâdîlikte Sivil Yönetim Teşkilatı: Azzâbe" *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Aralık 2022): 272-295.

Resim 1
Atf Beldesi Azzâbe üyesi Dr. Yahyâ b. Buhûn ile Atf Câmi' Atîk'in Önünde

Azzâbe'nin aldığı kararlar mescidler vasıtasıyla halka iletilmektedir. Bu kararlar İbâdîler için bağlayıcıdır. Dinî konuların yanında çarşı pazarın denetlenmesi, toplum düzenini ilgilendiren konular hatta düğünlerin nasıl yapılacağı bile Azzâbe'nin yetki alanına girmektedir. Gardâya'da bulunduğum vakit düğün mevsimine denk geldiği için hutbelerde düğünlerin nasıl yapılması gerektiğini dinleyince şaşırmıştım. Örneğin bir yarışa sebebiyet vermemek için düğünlerde yemek ve tatlının tek çeşit olmasına karar verildiği söylenmişti. Gittiğim düğünlerde bu kuralın dışında çıkan kimseyi görmedim. Buna benzer düğünleri düzenleyici diğer kurallar da Azzâbe tarafından belirlenerek halka iletilmekte ve halk tarafından uygulanmaktaydı. Düğüne birlikte gittiğimiz arkadaşa bu duruma uyulmaması durumunda ne olacağını sorduğumda Azzâbe üyelerinin düğünü terk edeceğini ve bu durumun düğün sahibi için büyük bir utanç anlamına geleceğini söylemişti. Bu gibi yaptırımlar sayesinde Azzâbe'nin etkinliği ciddi bir şekilde devam ediyordu.

Günümüzdeki şekilde mahkemelerin olmadığı dönemlerde halkın şikayetleri Azzâbe üyeleri tarafından mescidlerde dinlenilmekte ve karara bağlanmaktadır. Azzâbe'nin toplum üzerinde çok ciddi bir yaptırım gücü vardır. Nitekim Azzâbe'nin verdiği kararlara karşı çıkan ya da açıktan günah işleyen vb. kimseler için Azzâbe'nin teberri yetkisi vardır. Teberri edilen yani kendisinden uzaklaşılan kişi bütün mescidlerde ilan edilmekte ve halk bu kimse ile bütün ilişkilerini kesmektedir. Bu durum ise bir nevi kontrol mekanizması işlevi görmektedir.

Resim 2
İbâdî mahkemesine ait bir tabela

Toplumun en üst kurulu olan Azzâbe'ye dahil olabilmek için ilk başta bu iş için seçilmek gereklidir. Bunun yanında o kişinin hafız olması, ilim sahibi olması, çarşı pazarda fazla dolanmaması, kendisini Allah yoluna adamış olması vb. gibi şartlar bulunmaktadır. Azzâbe üyeleri yaptıkları bu işlerden hiçbir ücret almamakta, bunları gönüllü olarak yapmaktadırlar. Azzâbe'nin alt kolları arasında kolluk güçleri gibi görev yapan İmsurdan heyetinin yanı sıra kadınlardan sorumlu Timsirdin heyeti bulunmaktadır. [4] Bulunduğum dönemde gruplar halinde eski şehrin içerisinde dolaşan ve kapılarda nöbet tutan İmsurdan heyetinin üyelerine denk geldiğim olmuştu.

Resim 3
Azzâbe üst kurulu Ammî Saîd Meclisi'nin başındaki isim olan Prof. Dr. Mustafa Bâcû ile

Günümüzde her ekolün mescidinde kendi Azzâbe heyeti bulunmakla birlikte her kasrda orasının Azzâbe'sini toplayan bir kurul vardır. Mîzâb vadisinde yer alan bütün kasrlardaki Azzâbe heyetlerinin toplandığı bir heyet daha vardır. Ammî Saîd Meclisi isimli heyet bütün Azzâbe heyetlerinin tabi olduğu ve önemli kararların görüşüldüğü üst kurul konumundadır. Günümüzde bu meclisin başında kendisi İslam hukuku alanında üniversite hocası olan Prof. Dr. Mustafa Bâcû yer almaktadır. -Bâcû hoca benimle yakından ilgilendi, kalacak yer ayarlamaya çalıştı ve birkaç kez yanıma gelerek kafama takılan sorularımı cevapladı.- Modernleşme ile birlikte Azzâbe'nin toplum üzerindeki etkisi zayıflasa dahi günümüzde Cezayir İbâdîleri için en etkili mercii

[4] Azzâbe teşkilatı hakkında bu bilgiler ve daha fazlası için bir Cezayirli İbâdî tarafından yazılmış ve konu hakkında en detaylı çalışma vasfına sahip üç ciltlik eser için bk. Sâlih b. Ömer İsmâvî, *el-Azzâbe ve devruhum fi'l-müctemai'l-İbâdî bi-Mîzâb* (Gardâya, el-Matbaatü'l-Arabiyye, 2005).

halen Azzâbe teşkilatı olmaya devam etmektedir.

3. Siyasi Durum

Siyasi olarak baktığımızda İbâdîlerin kendilerini temsil eden siyasi bir partileri bulunmamaktadır. Nitekim ülke içindeki oranları böyle bir partinin başarı ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Fakat İbâdîlerin siyasi işlerini düzenleyen Bâ-Abdurrahman el-Kürsî ismini taşıyan ve siyasi konularda yetkili bir meclisi bulunmaktadır. Dini konulara müdahil olmayan bu meclis bölgenin belediye başkan adayını, milletvekili adayını vb. belirleme ya da devletle olan siyasi görüşmeleri takip etmekle görevlidir.[5] Günümüzde Gardâya vilayetinin belediye başkanı bu meclis tarafından aday gösterilmiş bir İbâdî iken vilayetin milletvekili kontenjanları da bu meclis tarafından aday olarak gösterilen İbâdîler tarafından doldurulmaktadır. Ancak milletvekili sayısının mecliste grup kuracak ya da gündem oluşturacak bir çoğunlukta olmadığı belirtilmelidir.

Resim 4
Başkent Cezayir'de en büyük alana sahip komplekslerden biri olan Kutup Şeyh Ettafeyyiş Kompleksi ziyareti esnasında sorumlu isim Hammû el-Kerrûşî ve Dr. Coşkun Borbuğa ile

4. İbâdîlerin Bölgedeki Nüfusu

İbâdîlerin nüfusları hakkında kesin bir oran ya da sayı vermek zor görünmektedir. Gardâya vilayetinin nüfusu yüz yetmiş bin bin civarında zikredilmektedir.[6] Ancak bu vilayette yaşayan herkes İbâdî mezhebine mensup değildir. İbâdîlerin başta Vercelân olmak üzere diğer vilayetlerde de yaşadığı bilinmektedir. Özellikle başkent Cezayir, Vehrân/Oran, Konstantin gibi büyük şehirlerde İbâdî nüfus bulunmaktadır. Örneğin başkent Cezayir'de İbâdîlerin yirmi altı tane kompleksi bulunmakta ve bunlar yoğun bir şekilde faaliyet göstermektedir. Gardâya dışındaki İbâdî kompleksi sayısı seksenden fazladır. Ayrıca birçok Avrupa ülkesinde Cezayirli İbâdîlerin yaşadığı ve aynı şekilde oralarda kendilerine ait merkezler kurdukları bilinmektedir. Bütün bunlar hesaba katılsa dahi İbâdîlerin nüfusunu üç yüz binin üzerine çıkartmak mümkün görünmemektedir. 45-50 milyon arası nüfusa sahip Cezayir'de[7] ise bu oran yüzde birden daha aşağıya tekabül etmektedir.

5. Coğrafi Yapı

Cezayir İbâdîleri yaklaşık bin yıldır Cezayir'in orta bölgesinde yer alan Mîzâb vadisini kendilerine vatan tutmuş durumdadırlar. Günümüzde Gardâya eyaletine bağlı bu bölge İbâdîlerin "kasr" ismini verdiği yedi yerleşim yerinden oluşmaktadır. Atf, Gardâya, Bünûra, Benî Yezgan, Melîke, Berriyân ve Karâra isimli bu yedi kasrın bazıları günümüzde mahalle bazıları ise belde statüsündedir. Resimde gördüğümüz Gardâya kasrı ise şu an vilayetin merkezi konumundadır. Şehirde İbâdî olmayanlar bulunsa da kasr denilen bölgelerde İbâdî olmayanların yerleşmesine izin verilmiyor. Ben misafir statüsünde kalsam da giriş çıkışlarda bakışların üzerimde olduğunu sürekli hissettim.

Resim 5
Gardâya kasrına bir bakış

[5] İlgili meclis hakkında detaylı bilgi için bk. Murat Önder, *Günümüz Cezayir İbâzîliği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 150-151.

[6] World Population "Review, Algeria Cities by Population 2026", (Erişim 26 Haziran 2026).

[7] Cezayir'in güncel nüfusu 48 milyon olarak belirtilmektedir. Bk. Worldmeter, "Cezayir Nüfusu", (Erişim 26 Haziran 2026)

6. Mimari Yapı

İbâdîlerin kendilerine ait yerleşim yerlerine sahip olduğu yukarıda zikredilmişti. Bu yerleşim yerlerini ayıran sadece içerisinde İbâdîlerin oturması değil kendisine has bir mimarisinin olmasıdır. Nitekim bölgede yer alan yedi kasrın her biri benzer bir mimariye sahiptir. Bir yükselti üzerinde şekillenen bu yerleşim yerleri cami merkezli inşa edilmektedir. Tepeye inşa edilen caminin etrafından şekillenen bu yerleşim yerleri dışarıdan bir sur ile çevrelenmektedir. Yakın yıllara kadar bu surların kapısı akşam namazı ile kapatılmakta ve sonrasında gelenler şehre alınmamaktaydı. Şehrin yüksek yerinde yapılan caminin minaresi aynı zamanda gözetleme kulesi vazifesi görmektedir. Günümüzde dahi bu yerleşim yerlerine izinsiz ve gelişigüzel bina yapılamamaktadır. Her bir detayı hesaplanarak kurulan bu yerlerde hiçbir ev diğerinin güneşini kesmemektedir. Evlerin yapımında yerel malzemeler tercih edilmekte, yakın zamanlara kadar hurma kütükleri bu açıdan hayati önem taşımaktaydı. Evler çevreyle uyumlu ve çöl kumuna benzer bir renge boyanmaktadır.

Resim 6
Gardâya sokakları

Mahremiyete son derece dikkat edilen bu yapılarda yola açılan pencereler yoldan geçenlerin rahatsız edilmemesi için evin üst tarafında ve küçük olarak inşa edilmektedir. Ayrıca bazı pencerelerde aşağıya bakılmasını engelleyen ekler bulunmaktadır. Pencerelerin bu derece küçük olmasının diğer bir amacı içeriye girecek güneş oranını azaltmaktır. Nitekim çöl bölgesinde yer alan Mîzâb'da özellikle yazları şiddetli sıcaklar olmaktadır. Şehrin içerisindeki yollar bu sebeple dar tutulmuş ve kenarlardaki duvarların gölge yapması sağlanmıştır. Bu dar yollar çöl tozlarının şehrin içerisine girmesini engellemektedir. Ayrıca labirent şeklindeki bu sokaklar içeriye giren havanın dolaşımını sağlayarak klima etkisi yaratmaktadır. Buraya gelmeden önce sürekli dış baskılardan kaçan İbâdîlerin bu labirent yolları inşa etmesinde savunma güdüsünün de payı büyüktür. Nitekim yolları bilmeden bu şehre giren birinin kaybolması işten bile değildir. Kasıtlı olarak bazı yolların sonu çıkmaz sokaklar ile bitirilmiş ve içeriye girecek düşmanın işleri zorlaştırılmıştır. Orada kaldığım sürenin yaklaşık iki ayını bu eski evlerin olduğu bölgede geçirdim ve bu durumu bizzat müşahede ettim. Birbirine benzer sokaklar, bazı sokakların çıkmaz oluşu ve bazı yolların garip bir şekilde birbirlerine bağlanması, evlerin birbirine bu kadar yakın olması ve eskiden her evden bir diğerine geçiş bulunması da yine savunma güdüsünün bir sonucudur. Evler birbirine bu kadar yakın olmasına rağmen mahremiyet amaçlı olarak karşılıklı kapılar açılmamıştır. Evlerin üstünde yer alan teraslar ise kadınların kullanımına tahsis edilmiştir. Bu sayede kadınlar evde daha rahat hareket imkanı elde etmiş ve terasları rahatlama amacıyla kullanabilmiştir. Mîzâb'da yer alan bu değişik mimari dünyanın farklı yerlerinden birçok kişinin dikkatini çekmiş ve bu konuda farklı çalışmalar yapılmıştır.

Resim 7
Gardâya sokakları 2

7. İbâdîlerde Toplumsal Yapı

Cezayir İbâdîleri bölgede büyük bir varlığa sahip Berberîlerdendir. Kuzey Afrika bölgesi İslam fetihleri öncesinde Berberî iken sonrasında Araplaşmış bir bölgedir. Ancak bölgede hala ciddi bir Berberî nüfus bulunmaktadır. 45 milyonluk ülkede on – on beş milyon arası Berberî nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Bölgedeki İbâdîlerin hepsi Berberî olsa da Berberîlerin hepsi İbâdî değildir. İbâdîler Berberî kimliklerine vurgu yapmakta ve bu durumu özellikle Arap Mâlikîlerden ayrışma belirtisi olarak görmektedir. İyi derecede Arapça bilmelerine rağmen kendi aralarında

Berberîce konuşarak dillerini yaşatmaktadırlar. Okullarda resmi eğitim dili olarak Arapça kullanılsa da mescid derslerinde Berberîce tercih edilmektedir.

İbâdîler Cezayir içerisinde tüccar kimlikleriyle bilinmektedir. Çok uzak olmayan geçmişte kendi bölgelerinden çıkmayan İbâdîler strateji değiştirerek ticaret için ülkenin farklı yerlerine gitmeye başlamışlardır. Günümüzde başta başkent Cezayir olmak üzere ülkenin her vilayetinde ticaret yapan İbâdîlere rastlamak mümkündür. İbâdîler bulundukları her vilayette kendilerine ait yapılar kurmaktadır. Bu yapılar bazen kompleks, bazen bir mescit bazen ise eğitim mekanı olmaktadır.

8. Günümüz Cezayir İbâdîlerinde Dini Hayat

Resim 8
Islah ekolünün merkezi olan Islah Mescidi

Cezayir'de yaşayan İbâdîlerin dine bakışlarını anlayabilmek için öncelikle bu alandaki üç ekolü tanımak gerekmektedir. Dünyada başlayan ıslah hareketleriyle aynı vakitlerde İbâdîlerde de ıslah hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareketin temel amacı örfe dayalı olmasına rağmen dinin bir parçası olarak kabul edilen ve genelde de cehalet sebebiyle dine sokulmuş uygulamaların temizlenmesidir. Bunların karşısında ise geleneği olduğu gibi korumayı savunan muhafazakar ekol bulunmaktadır. Zamanında bu iki ekol arasında ciddi tartışmalar olmuş hatta birkaç kez ıslah ekolünün lideri Ömer Beyyud'a yönelik suikast girişimleri olmuştur. Zamanla ıslah ekolü güç kazanmış ve baskın duruma gelmiştir. Ancak muhafazakar ekol varlığını devam ettirmektedir. Islah ekolünün içerisinden çıkan Vadi Hareketi ise ıslah ekolünü durağanlaşmakla itham ederek Kur'an ve sünnete dayalı ıslahata devam ettiğini savunmaktadır. Cezayir İbâdîleri arasında dini hayatın işleyişi bu ekollere mensubiyete göre değişmektedir. Örneğin eskiden bütün İbâdîler mescidlere beyaz elbise ile gelmek durumundaydı. Şu an ise ıslah hareketine bağlı mescidlerde bu işin dini bir boyutu olmaması sebebiyle daha rahat bir tavır varken muhafazakar mescidler bu kuralı titizlikle uygulamaya devam etmektedir. Ben de ıslah mescidleriden günlük kıyafetimle rahatça namaz kılmama rağmen Mescid-i Atîk gibi muhafazakar ekolün mescidlerine giderken beyaz elbise giymem konusunda uyarılar aldığım oldu.

Resim 9
Gardâya vilayetinin sembolü konumunda olan Mescid-i Atîk muhafazakar ekolün merkezi durumundadır.

Resim 10
Mîzâb Vadisi kenarında yer alması sebebiyle bu ismi alan ve hareketin merkezi konumunda olan Vadi Mescidi

Cezayir İbâdîleri için din hayatın her alanında görünür durumdadır. Mescid onlar için hayati bir konumdadır ve sadece namaz kılma yeri değildir. İbâdî mescidleri mimarileri itibariyle bölgedeki Mâlikî mescidleriden ayrışmaktadır. Nitekim Mâlikî mescidlerindeki minareler dikdörtgen bir yapıya sahipken İbâdî minareleri piramit şeklindedir. Prensip olarak bu iki mezhep mensupları birbirlerinin arkasında namaz kılmakta ancak pratikte herkes kendi mescidini tercih etmektedir. İbâdîler mescide gelirken beyaz elbise giymekte ve gün içinde başlarında olan beyaz takkeleri ile diğerlerinden ayrışmaktadır. Mâlikîler ise günlük kıyafetleriyle camiye gelmektedirler. İbâdîler ezan okurken sonunda dört tekbir, iki tehlil getirmektedir. Kamet getirirken de aynı tekrarlar yapılmaktadır. Bu sayede dinlediğiniz ezanın hangi mezhebin mescidinden geldiğini anlamanız mümkün olmaktadır. -Mizab bölgesinin dışında yer alan İbâdî musalla ve mescidlerinde ise ayrıştırmaya sebebiyet vermeme amacıyla ezan okunmamaktadır.- Kur'an okurken bölgenin çoğunluğuna uygun şekilde Verş kıraati tercih edilmektedir.

Resim 11
Bir Mâlikî mescidine ait minare

Resim 12
Bir İbâdî mescidine ait minare

Resim 13
Mâlikî mescidinde günlük kıyafetli cemaat

Resim 14
İbâdî mescidinde beyaz elbiseli cemaat

Namazlarda ve ezanlarda nağme yapmak hoş görülmediği için nağmesiz, düz olarak okunmaktadır. İbâdî camilerinde görevli imam ve müezzinler Azzâbe heyeti tarafından atanır ve buna karşılık bir ücret almazlar. Yaptıkları bütün görevleri gönüllü olarak yaparlar. Mâlikî camilerindeki imamlar ise devlet tarafından atanır ve devletten maaş alırlar.

Cuma namazı kılmanın şartlarından biri imametin bulunmasıdır. İbâdîler, Rüstemîler'den sonra bir daha imamet kuramadıkları için tarih boyunca Cuma namazı kılmamışlardır. Özellikle Fransız işgali döneminde yerleşen bu anlayış uzun yıllar devam etmiştir. Cezayir'in bağımsızlığından sonra bu tartışmalar devam etmiş ve Islah hareketinin öncülerinden Şeyh Ömer Beyyûd artık yeni devletin bir parçası olduklarını belirtmiştir. Ona göre Müslümanlar eman içerisinde oldukları için artık Cuma namazı kılınmalıdır. Bu tartışmalar bir müddet devam etmiştir. Günümüzde iki tarafın mescidlerinde de Cuma namazı kılınmakta ancak Islah hareketi Cuma namazını vacip olarak görürken Muhafazakar ekol caiz olarak görmektedir. Yani onlara göre Cuma namazı kılınabileceği gibi Cuma günü öğle namazını kılmak da mümkündür. Bu durum pratiğe de yansımaktadır. Islah mescidlerinde Cuma namazı kıldığımda büyük bir kalabalıkla kılarken muhafazakar ekolün mescidlerinde vakit namazlarından farksız bir şekilde Cuma namazı kılınmaktadır.

Resim 15

Klasik İbâdî tarzında inşa edilmiş Ğufrân Mescidi

Nafile namazlar konusunda da ekoller arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Muhafazakar ekol Berat gecesinde kendi mescidlerinde yüz rekat nafile namaz kılarken Islah ekolü sünnette bulunmadığı gerekçesiyle bunları kabul etmemektedir. Muhafazakar ekolde buna benzer farklı gün ve gecelere özel namazlar bulunmaktadır.

Resim 16

Islah mescidinde yer alan ve 2025 yılı için fitre miktarını (150 Cezayir dinarı) gösteren afiş

Ramazan ayının başlangıcı ve bitişi gibi konularda muhafazakar ekol göz ile görmeyi esas alırken Islah ekolü teknolojiye dayanmaktadır. Ramazan ayında çarşı pazarda dahi gözle görülür bir farklılık olmakta ve insanlar işlerini azaltarak ibadete daha fazla vakit ayırmaktadır. Teravih namazı konusunda dahi ekol farklılığı görülmektedir. Kimi mescitlerde bol kıraatli sekiz rekat kılınırken kimisinde yirmi rekat kimisinde ise hatimle yirmi dört rekat teravih namazı kılınmaktadır.

Resim 17

Gardâya vilayetinde bir fetva ofisi

Zekat konusunda İbâdîler aşiret usulünü takip etmektedir. Her aşiret zekatı kendi içerisinde dağıtmaktadır. Bu sayede aşiret içerisindeki yetim, dul ve fakirler gözetilmektedir. Eğer zekat fazlası olursa üst kurul olan Azzâbe'ye teslim edilmektedir. Zekat verirken kendi mezheplerinden olanlara öncelik vermektedirler. Örneğin bölgedeki bir İbâdînin o bölgede bulunan Arap/Mâlikî bir kişiye zekat vermesi nadirattandır. Fıtır sadakası miktarı her yıl Azzâbe tarafından belirlenerek mescidlerde ilan edilmekte, insanlar da buna göre ödemesini yapmaktadır.

Resim 18

Vâdî Mescidi'nin fetva ofisi

İbâdîlerin fetva ihtiyaçları eskiden beri camilerde görevli Azzâbe üyeleri tarafından karşılanmaktadır. Günümüzde ise İbâdiyye mezhebine göre hüküm veren fetva kurulları kurulmuştur. Bu kurullardan bazıları yüz yüze bazıları telefonla bazıları ise telefon uygulamaları üzerinden hizmet vermektedir. Birkaç tane fetva kurulunu ziyaret etme şansım oldu. Özel bir

usul takip edip etmediklerini sordum. Yani aradığım şey İbâdî fetva usulü şeklinde bir şeyin olup olmadığını anlamaktı. Aldığım cevaplardan anladığım kadarıyla bu şekilde sabit bir usulleri yoktu. Yerel fetva kurullarının yanı sıra haftanın her çarşambası bütün fetva kurullarından temsilcilerin ve Azzâbe üyelerinden yetkili kişilerin bir araya geldiği bir toplantı yapılmaktadır. Berriyân kasrında gerçekleştirilen bu toplantılara katılma fırsatım olmuştu. İki kısımdan oluşan toplantının ilk kısmında belirlenmiş fıkhî bir kitap okunmakta ve mütaalası yapılmaktaydı. Katıldığım dönemde okunan kitap Mağrib İbâdî fukahâsından Şemmâhî'nin *Kitâbu'l-İzâh* isimli dört ciltlik eseriydi. Toplantının ikinci kısmında ise fetvalar tartışılıyor ve karara bağlanılıyordu. Katıldığım toplantıda bana da söz vermişlerdi. Ben de kısaca kendimi ve çalışmamı tanıtmıştım.

Resim 19
Fetva kurullarının ortak toplantısında konuşma yaparken

Cezayir İbâdîleri arasında bizim bildiğimiz anlamda bir tasavvuf anlayışı bulunmamaktadır. Ancak İbâdîler kendi içlerinde tasavvufî bir hayat, zühd hayatı yaşamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken bir tarikat ya da cemaate tabi değildirler. Önemli toplantılar genelde dünyayı hatırlatması açısında mezarlıklarda veya salih kimselerin kabri başında yapılmaktadır. Aynı şekilde zaman zaman kabir ziyaretleri de yapılmaktadır. Belli günlerde kabristanların yakınlarındaki camilerde toplanarak hatimler okunmakta ve ilmî sohbetler yapılmaktadır. Kabirler sünnete uygun şekilde üzerine bir bina yapmadan yapılmakta, yerinin belli olması için başucuna taş koyulmaktadır. Erkek ve kadın kabirlerinin ayırt edilebilmesi için birinin başına çift, diğerine tek taş koyulmaktadır. İçlerinde yaşamış büyük alimler ya da Azzâbe reislerinin başına bunu ifade edecek işaretler eklenmektedir. Örneğin sağ üstteki resimde yer alan dört çıkıntılı sütun o kabrin sahibinin zamanında Mizab şeyhi olduğuna delalet etmektedir.

Resim 20-21
İbâdîlere ait iki farklı mezarlık

9. Mîzâb'da Sosyal Hayat

Cezayir İbâdîlerinin yaşadığı bölgede İbâdî olmayan Araplar bulunmaktadır. Hem mezhep hem ırk temelli ayrıma sahip bu gruplar genel hatlarıyla birbirleriyle ortak yaşamaktadır. Ancak kıyafetlerden dahi gruplara mensubiyet anlaşılmaktadır. Nitekim İbâdî erkekler namaza giderken beyaz entari, normal hayatta ise şalvar giymektedir. Başlarında da genelde beyaz takke olmaktadır. Araplar ise kimi zaman yerel kimi zaman ise modern kıyafetler giymektedir. Başlarında ise tek tip olarak taktıkları bir şey bulunmamaktadır. Kadınlarda ise İbâdî kadınları normal tesettürün üzerine beyaz bir çarşaf giymektedir. Evli kadınların sadece tek gözü açıkta iken henüz evlenmemiş kızların yüzleri açıktır. Arap kadınlarda ise tesettür kıyafeti farklı renklerdedir ve bir kısmının yüzlerinde peçe bulunmaktadır. Tabi bu dediklerimiz halkın geneli olup bunların istisnasının olması doğaldır.

İbâdîlerin yaşadıkları kasr denilen eski şehirde Araplar yaşamasa da şehrin geri kalan yerlerinde iki grup birlikte yaşamakta ve komşuluk ilişkilerini yürütmektedir. Birbirleriyle ticaret yapmakta ve diğer insani ilişkilerde bulunmaktadır. İki grup birbirlerinin düğünlerine

ya da diğer etkinliklerine az da olsa katılım göstermektedir. Ancak İbâdîler kendilerinden başkalarıyla evlenmemektedir. Bu durum azınlık psikolojisinin bir sonucu olup asimile olup çoğunluk içinde erimekten kaçınmanın bir sonucudur. Bu durumun itikadi bir temeli olması da muhtemeldir.

Resim 22
İbâdîlere ait bir düğün merasimi

İbâdî düğünlerinde masraflar aşiretler tarafından karşılanmakta, evlenen gençler sadece cüzi bir miktar ödeme yapmaktadır. Gençler düğünlerde gönüllü olarak görev alarak hizmet etmektedir. Beşer kişilik sofralarda düğün yemeği -genelde kuskus- yenilmesinin akabinde Kur'an tilaveti ve sohbet olmaktadır. Sonrasında ise çay ikramı eşliğinde müziksiz ilahi koroları sahne almaktadır. Düğüne birlikte gittiğimiz İbâdî arkadaşlara şaka yollu düğünlerinin cenazeden farksız olduğunu söylediğimde gülerek bunu onayladılar. Gerçekten de taziyelerde de aynı şekilde Kur'ân tilaveti, sohbet, yemek ve çay ikramı olmakta. Ülkemizde bulunan takı töreni vb. onların düğünlerinde bulunmamaktadır. Bizde yapılan bu tarz bireysel destekler orada kurumsal bazda aşiretler tarafından yapıldığı için bir nevi buna ihtiyaç kalmamaktadır. Düğünlerde erkek ve kadınlar farklı salonlarda birbirlerinden bağımsız program yürütmektedir.

Resim 23
Gardâya çarşısından bir kare

Cezayir İbâdîleri ticaret ehli insanlar olduğu için bölgede canlı bir ticaret vardır. İbâdîler sadece Gardâya'da değil diğer vilayetlerde de ticaret ile uğraşmaktadır. İbâdîlerin dışarıda yemek ya da eğlence kültürleri olmadığı için bölgede fazla restoran, kafe vb. mekan görmek zordur. Genelde her ailenin orman denilen hurmalık kısımda ufak dahi olsa bir bahçesi bulunmaktadır. Aileler tatil günlerini burada geçirerek rahatlamaktadır.

Cezayir devletinin turist konusundaki sıkı politikası bölgeye gelen turist sayısını olumsuz etkilemektedir. Yerli halk da insanları olumsuz etkileyeceğini düşündüğü için fazla turist istememektedir. Aksi durumda bölgenin ciddi bir turizm potansiyeli bulunmaktadır. Turistlerin İbâdî kasrına rehbersiz olarak girmesi yasaktır.

10. Mizab'da Kadın

Mizab'da sosyal hayatta kadınların görünürlüğü sınırlı durumdadır. Zaruret durumu dışında evden çıkmaları hoş görülmeyen kadınlar bölgedeki Mâlikî kadınların aksine beyaz tesettür kıyafeti tercih etmektedir. Normal tesettürün üzerine alınan çarşaf benzeri beyaz örtülerin önceden bölgenin genel tercihi olduğu şimdi ise İbâdîlere has bir kıyafet haline geldiği söylenmektedir. Bu beyaz tesettür İbâdî erkeklerin beyaz renkli namaz kıyafeti ve takkeleri ile uyum halindedir. Orada bulunduğum sürede kadınların tesettüründe bir nokta dikkatimi çekmişti. Kadınlar sürekli olarak elleriyle örtülerini tutuyordu. Bu durum bana garip gelmişti. Hocalardan

Resim 24
Bir İbâdî hanımefendisi

Resim 25
Gardâya sokaklarında iki İbâdî hanımefendi

birine sorduğumda aldığım cevap daha da garip gelmişti. Kadınların dışarıda kendilerini rahat hissetmemeleri için tesettürlerini bağlamak yerine elleriyle tutmaları gerektiği söylenmiş ki dışarıda fazla vakit geçirmeden hemen evlerine dönmek istesinler.

Ayrıca kadınların tesettürü burada medeni hallerini de ifade etmekte. Eğer bir kadının yüzü açık ise bu evli olmadığı anlamına geliyor. Evli kadınlar ise tek gözleri açıkta kalacak şekilde yüzlerini kapatmakta. Mizab bölgesinde bu şekilde giyinen İbâdî kadınlar başka bölgelere gittiklerinde ise kapalı renkli feraceleri tercih ediyorlar. Anladığım kadarıyla göze batmamayı tercih ediyor ve azınlık oldukları yerde kimliklerini açık etmek istemiyorlar. Aynı şekilde erkekler de Mizab dışında çıkarken Cezayirlilerin günlük kıyafetini giymeyi tercih ediyorlar.

Orada bulunduğum süre içinde mescide gelen herhangi bir kadın görmedim. Muhtemelen gelmemeleri isteniyordu. Mescid derslerinden istifade edebilmeleri için evlere radyo yayını yapılarak sohbetleri dinlemeleri sağlanıyordu. Evlerin açık olan teras kısmı günlerinin büyük bölümünü evde geçiren kadınlar için tahsis edilmiş durumda. Teraslardan başka evlerin terasları görülebildiği için erkeklerin teras kısmına çıkmamaları tembihleniyor. Bu sayede dışarı çıkmaları hoş görülmeyen kadınların hava almaları ve ev işlerini açık havada yapmalarına imkan verilmiş oluyordu.

11. Ülkeye Aidiyetleri

Cezayir'e giderken İbâdîlerin azınlık olarak yaşadıkları için yaşadıkları devletle sorunları olabileceğini düşünüyordum ancak vakıada bunun tam aksiyle karşılaştım. Buradaki İbâdîler kendilerini tam bir Cezayir vatandaşı olarak görmekte ve sistem ile herhangi bir problemleri gözükmemektedir. Bunun ise uzun tarihi kökenleri vardır. Rüstemîler sonrası kendi devletlerini kuramayan İbâdîler çareyi Azzâbe sisteminde ve bölgeye hakim olan güçler ile iyi geçinmekte bulmuşlar. Bölge İbâdîlerinin Osmanlı ile iyi ilişkileri olduğu da bilinmektedir. İbâdîler, Cezayir'de yüz yıldan fazla süren Fransız işgalini sonlandırmak için başlatılmış bağımsızlık mücadelesine aktif destek vermiş ve bu uğurda birçok şehit vermişlerdir. Bu vesileyle madalya almış birçok İbâdî isim bulunmaktadır. Ülkenin milli şairi olan ve Gardâya'daki tek havaalanına ismi verilmiş olan Müfdi Zekeriyya da bir İbâdîdir ve bu durum İbâdîler tarafından önemle zikredilmektedir.

Resim 26
Müfdî Zekeriyya Havaalanı

Cezayir İbâdîleri konusunda beni şaşırtan başka bir durum daha olmuştu. Cezayir'de bağımsızlık sonrası yükselen İslami hareket, İslami Selamet Cephesi (FIS) adıyla partileşerek seçimlere girmiş ve ciddi bir başarı yakalamak üzereyken ordu tarafından darbe yapılmıştır. Doksanlı yıllarda Türkiye kamuoyu tarafından da takip edilen bu olaylarda İslamcı hareket mensupları ile ordu arasında yıllar süren bir iç savaş yaşanmış ve ülke için sıkıntılı geçen bu iç savaş süreci kara on yıl (el-aşeratü's-sevdâ) olarak isimlendirilmiştir. Bana kalsa ben bu olaylarda İbâdîlerin İslami hareketleri desteklediğini düşünürdüm ancak İbâdîler tarihten gelen ihtiyatçı yaklaşımlarını korumuşlar ve bu olaylara müdahil olmamışlardır. Günlük hayatlarında İslami tezahürleri sıkça gördüğümüz bu topluluğun siyasi olaylarda mezheplerinin zarar görmemesi için tarafsız kalması yahut devletten taraf olması ilk başta garipsenecek bir olay gibi dursa da aslında bu durum Kuzey Afrika İbâdîliğinin tarih boyunca takındığı tavrın bir devamıdır. Onlarda asıl olan mezheplerinin devamlılığı olduğu için bu duruma yönelik olumsuz sonuç getirebilecek hamlelerden kaçınmaktadırlar.

12. Cezayir İbâdîlerinde Eğitim

Cezayir İbâdîlerinin özellikle modern dönemde mezhebî özelliklerini dış etkilerden korumasını sağlayan ve mensuplarının, çoğunluk halde olan diğer mezheplere kaymasını engelleyen en önemli olgulardan birisi uyguladıkları eğitim sistemidir. Eğitim sistemini resmi ve gayri resmi olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Resmi eğitimden maksat okullarda görülen örgün eğitimdir. Cezayir devleti ülke içerisinde hiçbir azınlık gruba vermediği bir yetkiyi

İbâdîlere vererek kendi okullarını açmalarına izin vermiş ve bu okulları resmi olarak tanımıştır. Bu okullar, içerisinde devlet müfredatının takip edildiği özel okullar ile karıştırılmamalıdır. Nitekim bu okullarda İbâdîler kendi müfredatlarını uygulamakta ve bu okullardan mezun olan öğrenciler devlet okulundan mezun olan öğrenciler ile aynı haklara sahip olmaktadır. Bu okulların ilki olan Hayat Enstitüsü'nün kuruluş tarihinin 1925 olduğu düşünüldüğünde bu kurumların ne kadar köklü oldukları anlaşılacaktır. Bunun dışında Islah ve Ammî Said isimli iki tane daha enstitü bulunmaktadır. İlkokuldan lise sona kadar eğitim veren bu enstitülerin her birinin öğrenci sayısı binlerle, hoca sayısı ise yüzlerle ifade edilmektedir. Hayat ve Islah enstitüsü Islah ekolüne, Ammî Said ise Muhafazakar ekolüne ait olmakla beraber bütün okullarda kendi hazırladıkları ortak müfredat bulunmaktadır. Bu durum ekoller arası tartışma ve çekişmeleri yeni nesillerde en aza indirmeyi hedeflemektedir.

Resim 27
Bir İbâdî okulu

Resim 28
Gufrân Yüksek Eğitim Kompleksi

Bu okullardaki dinî eğitimde gerek itikad gerek fıkıh bahislerinde İbâdî mezhebi esas alınmakla birlikte gerekli yerlerde diğer mezheplerin görüşleri aktarılmakta ve diğer mezheplere karşı kötüleme yapılmamaktadır. Bölgede yaşayan İbâdîler Berberî kökenli olduğu için bu okullarda ciddi bir Arapça eğitimi verilmekte ve buradan mezun olan öğrenciler bir Arap kadar fasih Arapça'ya hakim olmaktadır. Evlerde ve özel meclislerde her ne kadar Berberice konuşulsa da eğitim dili Arapça'dır. Kız ve erkekler için ayrı okullar vardır. Okullarda kızlar için evlilik hayatına hazırlayıcı bir takım eğitim programlarına da yer verilmektedir.

Bu okullar, devlet okullarına eş değer diploma vermektedir. Ancak bazı okullarda kızlar için durum farklıdır. Kızların farklı şehirlere gitmesini istemeyen İbâdîler bunun önüne geçmek için bazı okullarda kızlara diploma vermemektedir. Ancak bunu telafi etmek için kendi kurdukları gayrı resmi fakülteleri bulunmaktadır. Eğitimine devam etmek isteyen kız öğrenciler bu fakülteleri tercih edebilmektedir. Bu fakültelerde çocuk yetiştirme, elbise dikimi, ev işleri vb. eğitimler olduğu gibi İslami ilimlere has fakülteler de bulunmaktadır. Bu fakültelerde İslami ilimlere ait bütün ilim dalları gösterilmekte, isteyen öğrenciler için yüksek lisans fırsatı sunulmaktadır. Tez yazarak yüksek lisans dönemini tamamlayan kız öğrenciler kendi okullarında iş imkanına sahip olabilmektedir. Bunun bir istisnası yine İbâdîler tarafından kurulan ancak devlet tarafından tanınırlığı bulunan Ğufrân Meslek Yüksek Okulu'dur. Kız öğrencilere has bu kurumda diplomalı Berberîce, Arapça ve İngilizce dil eğitimleri verilmektedir.

Resim 29
Gufrân Kompleksi yöneticisi Prof. Dr. İbrahim Behhâz ile

Gayrı resmi eğitimin temelini mescdilerde verilen eğitimler oluşturmaktadır. Özellikle okul çağı öncesi yaşlardan itibaren başlayan namaz ve Kur'an eğitimleri çocuklar üzerinde çok etkili olmaktadır.

Okulun başlamasıyla okul çıkışı akşam eğitimlerine dönüşen bu dersler öğrenciler belli oranda ezber yapıp namaz ve oruç gibi ahkamı güzelce öğrenene kadar devam etmektedir. Ayrıca İbâdîlere ait her mescidde akşam ve yatsı namazları arası sohbetler/dersler olmaktadır. Halkın yoğun katılım sağladığı bu vakitlerde kimi zaman hadis-tefsir sohbeti kimi zaman siyer anlatısı kimi zaman toplu Kur'an halkaları olmaktadır. Bu dersler mescitlere gelmeyen kadınların istifade edebilmesi için radyo yayınları ile evlere ulaştırılmaktadır.

Resim 30
Gufrân Mescidi'nde bir ders esnasında

Özellikle Islah mescidlerinde zaman zaman dinî olmayan konularda halkı bilgilendirici ve kültürlendirici sohbetler yapılmaktadır. Örneğin yandaki resimde benim katıldığım Ğufrân mescidindeki sohbette gelen bir uzman tarafından insanlara kanser hakkında bilgilendirmeler yapılmıştı. Dersler sadece mescidler ile sınırlı kalmamakta düğünlerin bir bölümünde dahi halka yönelik farklı konularda dersler verilmektedir. Bu konuda ellerine geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışan İbâdîler bu sohbetleri kayıt altına almakta ve kimi zaman internet ortamında yayınlamaktadır. Sohbet veren kimseler cami görevlileri ya da dinî anlamda yetkin kimseler olabildiği üniversite hocaları vb. de olabilmektedir.

13. İbâdî Kütüphane ve Araştırma Merkezleri

İbâdîler geleneksel mirası ve mevcut kültürü korumanın bilincine vararak bunlar için özel kurumlar kurmuşlar. Bölgede ciddi derecede yazma eser bulunuyor ancak bunların tahkik edilmesi uzun vakitler alacak şekilde. Gittiğim bazı evlerde dahi yazma eserlerin korunaklı yerlerde muhafaza edildiklerini gördüm. Bu iş için ufak kütüphaneler bulunmasının yanısıra gibi üç tane temel merkez bulunmaktadır. Bu merkezlerden kısaca bahsetmek istiyorum.

13.1. Cemiyyetü'ş-Şeyh Ebî İshâk Ettafeyyiş

Doktora çalışmam esnasında en çok faydalandığım kurum olan bu kütüphane bölgedeki İbâdîlik ve Mîzâb hakkında ne varsa kayıt ve muhafaza alma çabasında olan bir kurum. Ülkede çıkan gazeteler dahi günlük olarak taranmakta ve kendilerini ilgilendiren haberler arşive eklenmektedir. Kurumda birçok yazma eser koruma atında. Ayrıca tahkik çalışmalarına ek olarak sözlük ve ansiklopedi çalışmalarına ev sahipliği yapıyor. Gardâya'da bulunan ancak kasrın içinde yer almayan bu kütüphane ufak hacmine rağmen birçok farklı araştırmacıya yardımcı olmaktadır. Kütüphanede olan eserler özel bir odada muhafaza edildiği için isteyerek incelemek mümkün olduğu gibi taratarak elektronik ortama aktarılmasını sağlamak da mümkündür. Kuzey Afrika İbâdîliği hakkında çalışma yapacak araştırmacıların müstağni kalmaması gereken bir kurum burası. Çalışanlar da ilgili ve sıcakkanlılar. Özellikle orada çalışan Davut gerek kütüphanede gerek dışarıda birçok konuda bana yardımcı oldu.

Resim 31
Cemiyeti Ebî İshâk Ettafeyyiş önünde

13.2. Mektebetü Ammî Saîd

Gardâya'da yer alan ikinci kütüphane ise Ammî Saîd'in ismini taşıyan ve bizzat kasrın içerisinde yer alan kütüphane. Burada da ciddi bir kitap birikimi var. Kitapların olduğu bölüme özel izinle geçerek kitapları tarama imkanım oldu. Burada da eserleri elektronik ortamda bularak istemek ve incelemek mümkün. Ayrıca kütüphanenin alt katında bazı eserler satışa sunulmuş durumda. Diğer kütüphane daha çok araştırmacılara has iken burası halka da açık durumdaydı. O yüzden burada çalışmayı çok tercih etmedim ama birkaç kez ziyaret ederek eserleri inceledim ve bazı kitaplar satın aldım.

Resim 32
Ammî Saîd Kütüphanesi'nde kütüphane görevlisi ile

13.3. Cemiyyetü't-Türâs

Bölgedeki hacimli kütüphanelerin üçüncüsü ise Karâra kasrında bulanan Cemiyyetü't-Türâs. Burası kütüphane olmasının yanı sıra bir araştırma merkezi. Tezim esnasında en çok faydalandığım eserlerden biri olan *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâdiyye* isimli ansiklopedik eser bu kurumun bir ürünüydü. Buna benzer farklı çalışmaları olan kurumu bir kez ziyaret etme fırsatım oldu. Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İğdi'nin bölgeye ziyareti esnasında Dr. İbrahim Temtilt bizi Karâra'ya götürdü. Farklı kurum ve isimleri ziyaret ettiğimiz bu program dahilinde bu kütüphaneye de uğradık. Tesadüfen az önce bahsettiğim ansiklopedinin yazarlarından biri olan Mustafa Şerîfî ile karşılaştık ve bir müddet sohbet ettik. Buradan da birçok kitap satın alarak ayrıldık.

Resim 33
Cemiyyetü't-Türâs ziyarti esnasnda sağdan sola İbrahim Temtilt, Mustafa Şerîfî, Ahmet İğdi, Ahmet Faruk Göksün ve kütüphane görevlisi

Sonuç ve Değerlendirme

Cezayir İbâdîlerinin tarihi yurdu Mîzâb Vadisi'nde yürütülen dört aylık saha araştırması, teorik metinlerde yer alan bilgilerin ötesine geçerek mezhebin günümüzdeki sosyolojik ve pratik boyutlarını yerinde gözlemleme imkânı sunmuştur. Kuzey Afrika'daki Libya ve Tunus gibi diğer İbâdî merkezlerinin aksine Cezayir İbâdîlerinin Mâlikî çoğunluk içerisinde asimile olmadan günümüze ulaşabilmesi, uzun bir tarihsel sürecin, kurumsallaşmanın ve coğrafi/mekânsal izolasyonun bir sonucudur.

Bu sürekliliğin arkasında yer alan en temel iki unsur; Azzâbe teşkilatı ve kendi kontrollerindeki eğitim sistemidir. İbâdîlerin siyasi bir otoriteden yoksun kaldıkları "kitmân" (gizlilik) döneminde "küçük imamet" olarak devreye giren Azzâbe, toplumun dinî, adli ve sosyal işleyişini düzenleyen merkezi bir otorite vazifesi görmüştür. Günümüzde modernleşmenin etkisiyle bu otoritenin gücü belirli açılardan zayıflasa da, kurumun toplumsal yaşam üzerindeki yönlendirici vasfı sürmektedir. Aynı şekilde, hem resmî devlet müfredatını hem de kendi mezhebî müfredatlarını entegre ettikleri okullar, kimlik aktarımında temel bir işlev görmektedir.

Gözlemler neticesinde öne çıkan bir diğer husus, İbâdîlerin içe kapanıklık ile dış dünya arasındaki ilişkilerinde kurdukları stratejidir. Mimari tasarımdan dışarıya kapalı evlilik pratiğine ve zekâtın kendi aşiretleri içinde tutulmasına kadar pek çok uygulama, dış etkilere karşı bir sınır çizme amacı taşımaktadır. Ancak bu içe kapanık yapı, yaşadıkları devletle çatışmacı bir zemine kaymamıştır. Bağımsızlık sürecindeki katılımları ve özellikle doksanlı yıllardaki iç savaş döneminde (Kara On Yıl) izledikleri tarafsızlık politikası, azınlık olma halinin getirdiği ve mezhebin devamlılığını merkeze alan ihtiyatlı bir tutumdur. Ticaret yoluyla ülkenin farklı vilayetlerine yerleşmeleri de kapalı toplumsal yapının ekonomik nedenlerle dışa

açılmasına bir örnektir.

Topluluğun kendi içinde tek tip ve durağan olmadığı, bilhassa Islah ve Muhafazakâr ekoller arasında yaşanan ayrılıklarla belirgindir. Geleneksel ritüelleri muhafaza etme eğilimi ile dindeki örfî eklentileri ayıklayıp güncel şartlara uyum sağlama yaklaşımı; ibadet pratikleri, mescit mimarisi ve kılık kıyafet gibi alanlarda gözle görülür farklılıklar yaratmaktadır.

Sonuç itibarıyla Cezayir İbâdîleri; mezhebî kimliklerini, dillerini (Berberîce) ve kültürel kodlarını muhafaza etmek amacıyla sıkı bir toplumsal kontrol mekanizması işleten, bir yandan da modern dünyanın ve azınlık psikolojisinin getirdiği zorunluluklarla başa çıkmaya çalışan dikkate değer bir sosyolojik gerçekliktir. Bu çalışma İbâdîlerin ülkemizde pek bilinmeyen Kuzey Afrika kolunun günümüzdeki en organize toplumu olan Cezayir İbâdîlerine ait güncel ve toplumun içinden bilgileri resimlerle destekleyerek vermektedir. Sahada elde edilen bu verilerin ve gözlemlerin, Kuzey Afrika İbâdîliğinin mevcut durumunu anlamlandırmak adına ülkemizdeki akademik literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Kaynakça | References

Benras, Mahmoud. "İbâdîlikte Sivil Yönetim Teşkilatı: Azzâbe". *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Aralık 2022): 272-295. https://izlik.org/JA94BS99NP.

Ertürk, Yahya. *Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Kuzey Afrika ibâzîliğinde Hameletü'l-İlm'in Etkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Göksün, Ahmet Faruk. "Tunus ve Tunus İbâdîleri Üzerine Gezi Notları". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/2 (01 Aralık 2025): 697-716. https://doi.org/10.18403/emakalat.1779379.

İsmâvî, Sâlih b. Ömer. *el-Azzâbe ve devruhum fi'l-müctemai'l-İbâdî bi-Mîzâb*. Gardâya, el-Matbaatü'l-Arabiyye, 2005.

Önder, Murat. *Günümüz Cezayir İbâzîliği.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

World Population. "Review, Algeria Cities by Population 2026". Erişim 26 Haziran 2026. https://worldpopulationreview.com/cities/algeria

Worldmeter. "Cezayir Nüfusu". Erişim 26 Haziran 2026. https://www.worldometers.info/tr/dunya-nufusu/cezayir-nufusu/